

MICHAŁ DWORSKI

Uniwersytet Civitas

ORCID: 0000-0002-7505-9221

michal.dworski@civitas.edu.pl

MATEUSZ BŁASZCZAK

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID: 0009-0002-6665-5133

mateusz.blaszczak@kul.pl

Białoruskie władze na uchodźstwie po 2020 r. a praktyka funkcjonowania rządów emigracyjnych w XX w.

Belarusian Authorities in Exile after 2020
and the Operational Practices of Governments-
-in-Exile in the 20th Century

Słowa kluczowe:

Białoruś, rząd
na uchodźstwie, emigracja,
diaspora, opozycja

Keywords:

Belarus, government
in exile, exile, diaspora,
opposition

Białoruskie władze na uchodźstwie po 2020 r. a praktyka funkcjonowania rządów emigracyjnych w XX w.

Rządy na uchodźstwie, choć zazwyczaj marginalne w historii stosunków międzynarodowych, stanowią istotny przedmiot badań zarówno w doktrynie prawa międzynarodowego, jak i w nauce o stosunkach międzynarodowych. Niniejszy artykuł podejmuje próbę analizy fenomenu współczesnych władz emigracyjnych na przykładzie białoruskiej opozycji po sfałszowanych wyborach prezydenckich w 2020 r. Na tle klasycznych modeli rządów na uchodźstwie w XX w. – szczególnie tych funkcjonujących w czasie drugiej wojny światowej – wskazano tu podobieństwa strukturalne oraz kluczowe różnice wynikające ze zmienionych warunków geopolitycznych, normatywnych i technologicznych. Artykuł koncentruje się na analizie najważniejszych podmiotów białoruskiej emigracji, z najbardziej znanym Zjednoczonym Gabinetem Przejściowym Sviatlany Cichanouskiej, które mimo braku terytorialnej jurysdykcji oraz formalnego uznania międzynarodowego aspirują do reprezentowania narodu białoruskiego na forum międzynarodowym. W pracy zarysowano ramy normatywne, w których funkcjonuje współczesna białoruska emigracja polityczna, wskazując na charakter jej działań jako podmiotu dyplomacji diaspory oraz dyplomacji publicznej. Uwzględniono również wewnętrzne zróżnicowanie struktur emigracyjnych, ich konkurencyjność oraz wpływ tego pluralizmu na ograniczoną skuteczność i rozpoznawalność określonych grup. Celem artykułu jest zatem nie tylko klasyfikacja białoruskiego przykładu w obrębie znanych modeli rządów na uchodźstwie, lecz także refleksja nad nowymi formami legitymizacji władzy politycznej w XXI w.

Belarusian Authorities in Exile after 2020 and the Operational Practices of Governments-in-Exile in the 20th Century

Governments-in-exile, although often peripheral in the grand narrative of international relations, constitute a critical area of inquiry within both international legal doctrine and the discipline of international relations. This article offers a conceptual and comparative analysis of contemporary exile governance through the case study of the Belarusian opposition, which emerged following the contested presidential election of 2020. Situated against the backdrop of classical models of exile governments – particularly those operating during the Second World War – this study identifies structural continuities as well as fundamental divergences shaped by evolving geopolitical dynamics, normative transformations, and technological advancements. The analysis focuses on the principal actors of the Belarusian political diaspora, most notably the United Transitional Cabinet led by Sviatlana Tsikhanouskaya, which – despite the absence of territorial jurisdiction and formal international recognition – claims the symbolic and political mandate to represent the Belarusian people in the global arena. The article elucidates the normative and operational parameters within which these structures function, situating their activities within the broader frameworks of diaspora diplomacy and public diplomacy. Special attention is given to the internal pluralism and institutional fragmentation characterising the Belarusian exile landscape, and how these factors affect the coherence, legitimacy, and international standing of competing entities. Ultimately, the article not only seeks to position the Belarusian case within the established typologies of governments-in-exile, but also contributes to a broader reflection on the evolving modalities of political authority and legitimacy in the 21st century, particularly in contexts marked by authoritarian resilience, forced displacement, and transnational political activism.

Wprowadzenie

Rząd na uchodźstwie stanowi instytucję władzy państwowej, która po utracie efektywnej kontroli nad terytorium własnego państwa wskutek agresji zbrojnej, okupacji bądź przewrotu politycznego kontynuuje działalność poza granicami kraju. Pomimo braku jurysdykcji terytorialnej taki rząd utrzymuje roszczenia do statusu jedyne go prawnite go reprezentanta danego państwa na arenie międzynarodowej. W praktyce stosunków międzypaństwowych rządy na uchodźstwie podejmują działania zmierzające do przywrócenia suwerenności państwowej, a ich legitymizacja bywa uznawana przez wybrane podmioty prawa międzynarodowego, w tym inne państwa oraz organizacje międzynarodowe¹. Gabinety emigracyjne stanowią osobi liwy *casus* w praktyce międzynarodowej, choć historia dostarcza szeregu dowodów na wieloletnie istnienie na emigracji różnorodnych grup, które uważały się za prawnite władze swoich państw. Niektóre z nich zostały uznane przez państwa przyjmujące za rządy na uchodźstwie i utrzymywano z nimi różnego rodzaju formy relacji². Najczęściej gabinety uchodźcze pojawiają się na kartach historii XX w. w związku z zaistnieniem okupacji wojennej bądź w następstwie wojny domowej, rewolucji lub zamachu stanu. Apogeum praktyki realizowania tej formy sprawowania władzy datujemy na okres drugiej wojny światowej, kiedy to w konsekwencji polityki ekspansji państw Osi Londyn stał się tymczasową stolicą dla kilkunastu tego typu podmiotów, w tym rządu RP. Równoległe w dobie zimnej wojny w sposób trwały i najbardziej widoczny dla opinii publicznej funkcjonowały gabinety emigracyjne Republiki Chińskiej (Tajwanu) czy Republiki Hiszpańskiej. Współcześnie najbardziej znany jest emigracyjny Centralny Rząd Tybetański, który rezyduje w Indiach³.

W doktrynie prawa międzynarodowego oraz nauce o stosunkach międzynarodowych wyróżnia się trzy generalne kategorie rządów na uchodźstwie: 1. dążące do obalenia grupy sprawującej władzę w państwie, z którego

- 1 *Government-in-Exile*, [w:] *A Dictionary of Law*, ed. J. Law, Oxford University Press, Oxford 2015, s. 1715.
- 2 K. Tiroch, *Governments in Exile*, [w:] *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, vol. 4, ed. R. Bernhardt, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 570–575.
- 3 S. Römer, *The Tibetan Government-in-Exile. Politics at Large*, Routledge, Abingdon 2008.

się wywodzą; 2. dążące do ustanowienia nowego międzynarodowo uznanego państwa; 3. dążące do odzyskania władzy utraconej wskutek działań wojennych. O ile w XX w. w przestrzeni międzypaństwowej dominowała trzecia z tych kategorii, o tyle w nowym tysiącleciu coraz powszechniejsze stały się organizacje i podmioty, które dążą do zmiany grupy sprawującej władzę w państwie, z którego się wywodzą. Tym samym funkcjonowanie rządów emigracyjnych przybierało inną formę, która w wymiarze normatywnym nieco różniła się od pierwowzorów ukształtowanych w czasie obu wojen światowych. W ostatnich latach, zwłaszcza na kanwie Arabskiej Wiosny, upowszechnił się standard funkcjonowania rządów emigracyjnych, które powstały z powszechnego przekonania o nielegalności nowej władzy w państwie. Obraz ten znamy chociażby z Syrii, gdzie jedną z przyczyn wywołania wojny domowej w 2011 r. było przeświadczenie Narodowej Koalicji Sił Rewolucyjnych i Opozycyjnych o nielegalności sprawowania władzy przez partię Baas i ród Al-Asadów. W podobnym duchu ukształtowała się sytuacja w Libii, gdzie po obaleniu Mu'ammara Kaddafiego w 2011 r. zapanował chaos polityczny i rozpoczęła się wojna domowa. Kraj został wówczas podzielony między różne ośrodki władzy – Rząd Porozumienia Narodowego w Trypolisie oraz Libijską Armię Narodową kontrolującą wschodnią część państwa. W tych okolicznościach zdarzały się przypadki, że niektóre osoby lub grupy polityczne ogłaszały się legalnym rządem Libii na emigracji, zazwyczaj przebywając w Egipcie, Zjednoczonych Emiratach Arabskich czy krajach zachodnich. Żaden z takich podmiotów nie uzyskał jednak oficjalnego uznania międzynarodowego⁴.

Rządy emigracyjne w XXI w. często cechuje nieznaczny zakres prerogatyw. Zazwyczaj funkcjonują one w sferze półoficjalnej, aspirując do roli formalnego podmiotu w społeczności międzynarodowej. Dla stabilności i znaczenia danego rządu emigracyjnego kluczowe jest jego uznanie, bo w praktyce to od społeczeństw i państw trzecich, zezwalających chociażby na rezydowanie na swoim terytorium określonego rządu emigracyjnego, zależy skuteczność działań tego typu podmiotów. Tym samym zakres aktywności uchodźczych gabinetów może się cechować różną dynamiką: czasami reprezentują one większą siłę mogącą stanowić poważne

4 Y. Sawani, J. Pack, *Libyan Constitutionality and Sovereignty Post-Qadhafi: The Islamist, Regionalist, and Amazigh Challenges*, „The Journal of North African Studies” 2013, vol. 18, No. 4, s. 523–543.

polityczne wyzwanie dla określonej władzy, podczas gdy inne odgrywają jedynie rolę symboliczną⁵. Rządy na uchodźstwie funkcjonują w oparciu o swoją diasporę i realizują w praktyce to, co w literaturze przedmiotu określa się dyplomacją diaspor czy dyplomacją publiczną⁶. Grupy te stosują wybrane działania publiczne mające mobilizować diasporę w określonej dynamice aktywności politycznych i społeczno-kulturalnych, a także utrzymywać presję międzynarodową na kraj, z którego wychodźstwo się dokonało. Jednocześnie podmioty te starają się uzyskać od zewnętrznych aktorów międzynarodowych jak największe wsparcie, w tym uznanie w określonych obszarach, aby legitymizować swoje międzynarodowe położenie i aspiracje do przejęcia w przyszłości władzy w kraju⁷.

Powyższa perspektywa dotyczy bardzo wyraźnie emigracji białoruskiej, której struktury w różnych wymiarach aspirują do roli tego, co w przestrzeni publicznej nazywamy rządem emigracyjnym. Po sfalszowanych wyborach prezydenckich w 2020 r. i stłumieniu protestów społecznych Białoruś doświadczyła nowej, niespotykanej dotąd emigracji. Szacunki wskazują, że od 2020 do 2024 r. z kraju wyjechało do 600 tys. osób, co stanowiło ok. 7 proc. jego ówczesnej populacji⁸. Najwięcej Białorusinów osiedliło się w krajach Unii Europejskiej, szczególnie w Polsce i Litwie. W Polsce w lutym 2024 r. zarejestrowanych było ok. 130 tys. obywateli Białorusi, podczas gdy w 2020 było ich zaledwie 17 tys. Na Litwie w tym samym okresie pozwolenie na pobyt miało 63 tys. Białorusinów. Ich *exodus* po 2020 r. stanowił ważny moment w kształtowaniu się różnych struktur białoruskiej

5 Y. Ulasiuk, *Migration of the Intellectual Elite from Belarus: Socio-Political Causes and Consequences*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2023, z. 72, s. 297–307.

6 D. Stone, E. Douglas, *Advance Diaspora Diplomacy in a Networked World*, „International Journal of Cultural Policy” 2018, vol. 24, No. 6, s. 710–723; R. Zenderowski, M. Krycki, *Dyplomacja publiczna diaspor. Przyczynek do rozważań*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” 2014, nr 9, s. 17–40.

7 A. F. Wackenhut, C. Orjuela, *Engaging the Next Generation: Authoritarian Regimes and Their Young Diaspora*, „European Political Science” 2023, vol. 22, No. 1, s. 143–158.

8 S. Bedford, *The 2020 Presidential Election in Belarus: Erosion of Authoritarian Stability and Re-Politicization of Society*, „Nationalities Papers” 2021, vol. 49, No. 5, s. 808–819; A. M. Dyner, *Rok białoruskiego gabinetu przejściowego na uchodźstwie*, „Polski Instytut Spraw Międzynarodowych” [online], 11 IX 2023 [dostęp: 12 V 2025]: <<https://pism.pl/publikacje/rok-bialoruskiego-gabinetu-przejsciowego-na-uchodzstwie>>.

opozycji w Polsce i Litwie, które aspirują do roli reprezentowania całego narodu na emigracji⁹. Proces zagranicznej instytucjonalizacji tej opozycji spowodował powstanie na Litwie Zjednoczonego Gabinetu Przejściowego (ZGP), który aktualnie pełni nieformalną rolę rządu emigracyjnego. Na jego czele stoi Swiatłana Cichanouska, kandydatka opozycji w sfałszowanych wyborach prezydenckich w 2020 r. Gabinet ten utworzony został w sierpniu 2022 r. przez białoruskich obywateli, którzy zostali zmuszeni do wyjazdu z kraju w obawie przed prześladowaniami. W ostatnich latach wykreowały się jednak inne, często alternatywne wobec niego struktury, które również aspirują do reprezentowania przed społecznością międzynarodową całej białoruskiej emigracji, bazując na określonej legitymacji społecznej¹⁰.

W niniejszym artykule autorzy będą się starali przeanalizować funkcjonowanie emigracyjnych władz białoruskich po 2020 r. w porównaniu z klasycznymi modelami rządów emigracyjnych w XX w. Studium ma na celu wykazanie analogicznych mechanizmów oraz kluczowych różnic pomiędzy tradycyjnie rozumianymi gabinetami na uchodźstwie (z okresu obu wojen światowych oraz zimnej wojny) a współczesnym przykładem białoruskim. Zamierzają przy tym zbadać, jak ograniczone prerogatywy, brak pełnego uznania międzynarodowego oraz funkcjonowanie w półoficjalnym trybie wpływają na skuteczność i stabilność białoruskich struktur. Głównym przedmiotem tej interpretacji jest najważniejszy podmiot białoruskiego uchodźstwa, czyli ZGP Swiatłany Cichanouskiej. Autorzy przebadali profil tego podmiotu i starają się odpowiedzieć na pytanie, w jakim zakresie spełnia on rolę rządu na uchodźstwie i jakie funkcje pełni wobec całej białoruskiej emigracji oraz społeczności międzynarodowej. Zarysowano także wewnętrzne zróżnicowanie środowisk emigracyjnych i ich konkurencyjne roszczenia do reprezentowania Białorusinów na uchodźstwie. Pokazano wreszcie, że brak jednolitego ośrodka władzy oraz pojawianie się alternatywnych inicjatyw politycznych stwarza dodatkowe wyzwania dla skutecznych działań rządu emigracyjnego i wpływa na jego postrzeganie przez zagranicznych partnerów.

9 N. Douglas, *The Role of Trust in Belarusian Societal Mobilization (2020–2021)*, „International Journal of Comparative Sociology” 2021, vol. 65, No. 4, s. 537–557.

10 A. M. Dyner, *Rok...*

Praktyka rządów emigracyjnych

Prawo międzynarodowe publiczne nie odnosi się bezpośrednio do zjawiska funkcjonowania rządu emigracyjnego danego państwa. Jak wskazuje Katrin Tiroch, badacze wielokrotnie podejmowali próby doktrynalnego ujęcia tego zagadnienia i wyjaśnienia go na gruncie zasad normatywnych, niemniej jednak do dziś nie osiągnięto jednoznacznej klarowności co do jego kwalifikacji prawnej¹¹. Nie istnieje zatem w tej kwestii pozytywne rozstrzygnięcie, które literalnie zakazywałoby bądź dopuszczało możliwość funkcjonowania rządu emigracyjnego¹². Historyczna praktyka stosunków międzypaństwowych odnosi się do tego zjawiska jednoznacznie pozytywnie. W trakcie pierwszej wojny światowej, kiedy terytoria poszczególnych państw były okupowane, ich władze działały na emigracji. Istniały wówczas trzy rządy emigracyjne: belgijski we Francji, serbski na Korfu oraz czarnogórski w Paryżu¹³. Praktyka rządów emigracyjnych ukształtowała się tym samym po Wielkiej Wojnie jako instytucja prawa międzynarodowego¹⁴.

Wobec powyższej konstrukcji społeczność międzynarodowa przyjęła model, że nawet jeśli dwa elementy składowe państwa – terytorium i ludność – zostaną poddane okupacji, to niezależnie od tego państwo nie przestaje istnieć w sensie prawnym. Tym samym naturalnym skutkiem stanu okupacji jest fakt, że organy władzy tego państwa tymczasowo egzystują na innym terytorium¹⁵. Warto dodać, że tak naznaczone funkcjonowanie trzeciego elementu składowego państwa, czyli rządu (władzy wykonawczej), i jego międzynarodowe uznanie pozwalają mu na efektywne, choć w praktyce ograniczone korzystanie z atrybutów państwowości. Państwo to

11 K. Tiroch, *Governments...*, s. 570–571.

12 M. Hułas, *Goście czy intruzi? Rząd polski na uchodźstwie, wrzesień 1939 – lipiec 1943*, Instytut Historii PAN, Warszawa 1996, s. 19 i n.

13 F. E. Oppenheimer, *Governments and Authorities in Exile*, „American Journal of International Law” 1942, vol. 4, issue 36, s. 568; W. Szczepański, *Emigracyjne władze Królestwa Czarnogóry w latach 1916–1922*, [w:] *Rządy bez ziemi. Struktury władzy na uchodźstwie*, red. R. P. Żurawski vel Grajewski, Wydawnictwo „DiG”, Warszawa 2014, s. 115 i n.

14 K. Tiroch, *Governments...*, s. 570–571.

15 P. Fedozzi, *La situation juridique et internationale du Monténégro*, „Journal du droit international” 1922, n° 49, s. 549–551.

pozostaje zatem podmiotem prawa międzynarodowego niezależnie od faktycznej okupacji jego terytorium¹⁶.

Powyższe rozwiązanie stanowiło podstawę do interpretacji dziejów rządów emigracyjnych z okresu drugiej wojny światowej. Wówczas to różne gabinety poprzez uchodźstwo polityczne wzmocniły swoją legitymację i znaczenie, a także ostatecznie zdefiniowały swoje prawnomiędzynarodowe położenie poprzez akceptowalne działania praktyczne. Opuszczenie przez legalne organy władzy określonych terytoriów ukształtowało powszechnie akceptowalny model praktyki funkcjonowania władz emigracyjnych, który w kolejnych latach stał się pewnym standardem. Do tej konstrukcji odwoływały się później wszystkie inne przedmiotowo podobne organy egzystujące na uchodźstwie. W latach 1939–1945 wątpliwości nie budził normatywny status okupacji wojennej. Jako stan tymczasowy, mający charakter faktyczny, a nie prawny, nie kreował on nowego porządku prawnego, który miałby szansę zostać uznany przez społeczność międzynarodową¹⁷. Poprzez istnienie władz na emigracji mieliśmy wówczas do czynienia z legalnym kontynuowaniem władzy, co nie generowało konfliktu korelacji dwóch analogicznych porządków prawnych. W czasie drugiej wojny światowej w wielu europejskich państwach istniały bowiem dwa niezależne od siebie ustroje prawne – legalny państwa okupowanego i czasowy porządek prawny okupanta¹⁸.

16 Zob. S. De Schaepdrijver, *Violence and Legitimacy: Occupied Belgium, 1914–1918*, „The Low Countries. Arts and Society in Flanders and the Netherlands” 2014, vol. 22, s. 46–55.

17 L. Antonowicz, *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Lexis Nexis, Warszawa 2015, s. 261.

18 Tymczasowy porządek prawny nie wywołuje skutków prawnych w żadnej dziedzinie, co zostało potwierdzone już w IV konwencji haskiej z 1907 r. Należy również podkreślić, że okupacja wojenna jako stan faktyczny istnieje niezależnie od legalności użycia siły zbrojnej, które doprowadziło do fizycznego zajęcia terytorium innego państwa. Fakt ten jest także niezależny od formalnego wypowiedzenia wojny czy ogłoszenia stanu okupacji. W konsekwencji wypowiedzenie wojny lub proklamowanie stanu wojennego nie stanowi koniecznego warunku stosowania prawa międzynarodowego regulującego sytuację konfliktów zbrojnych. W rzeczywistości bowiem trwający konflikt zbrojny między państwami nakłada na nie obowiązek przestrzegania norm wynikających z tego prawa. Zob. F. Kalshoven, *War, Laws of*, [w:] *Encyclopedia of Public International Law*, vol. 1, ed. R. Bernhardt, North-Holland, Amsterdam 1981, s. 319–320; *IV konwencja haska z dnia 18 października 1907 r. dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej oraz Regulamin praw i zwyczajów wojny lądowej*, Dz.U. RP 1927, nr 21, poz. 161.

Po wybuchu drugiej wojny światowej nie tylko rząd RP był przykładem podmiotu, który *lege artis* udał się na emigrację ze względu na okupację terytorium swojego państwa¹⁹. Naczelne władze Rzeczypospolitej miały w tym zakresie przywilej legalnego skorzystania bezpośrednio z przepisów konstytucji z 1935 r. Umożliwiały one kontynuację realizowania swoich prerogatyw wykonawczych poza granicami kraju na skutek siły wyższej²⁰. W tym kontekście również Królestwo Norwegii oraz Wielkie Księstwo Luksemburga, bazując na własnych przepisach konstytucyjnych bądź ustawowych, mogły powołać się na legalność swoich emigracyjnych gabinetów w trakcie wojny²¹. Warto jednak dostrzec, że agresja wojsk niemieckich

- 19 Działania zbrojne Niemiec i Związku Sowieckiego z 1 i 17 IX 1939 r. stanowiły w świetle prawa międzynarodowego jednoznaczne akty agresji. Postulaty i twierdzenia obu agresorów o upadku państwa polskiego i wygaśnięciu zobowiązań międzynarodowych były niezgodne z prawem i nie miały podstaw faktycznych. W momencie sowieckiej inwazji znaczna część terytorium RP pozostawała nadal pod kontrolą konstytucyjnych władz Polski, które opuściły kraj dopiero po 17 września. Już pod koniec miesiąca uformował się jednak legalny i mający pełen mandat do reprezentowania państwa ośrodek władzy na emigracji z prezydentem Władysławem Raczkiewiczem i premierem gen. Władysławem Sikorskim na czele. Okupacja nie skutkowała więc prawnomiędzynarodowym upadkiem polskiej państwowości. Niemiecka agresja była powszechnie uznawana za naruszenie prawa międzynarodowego, ale działania ZSRR miały bardziej złożony charakter z uwagi na brak formalnego wypowiedzenia wojny przez stronę polską. Trzeba jednak zwrócić uwagę, że w świetle ówczesnych zwyczajów międzynarodowych i praktyki międzypaństwowej ZSRR dopuścił się nielegalnej okupacji. Zmiana narracji Moskwy na temat istnienia państwa polskiego nastąpiła po ataku Niemiec w czerwcu 1941 r., czego skutkiem był układ Sikorski-Majski, przywracający polsko-sowieckie stosunki dyplomatyczne i unieważniający pakt Ribbentrop-Mołotow. Stanowiło to potwierdzenie ciągłości państwa polskiego i legalności jego emigracyjnych władz. Wobec obowiązującej w tym okresie zasady, że stosunki dyplomatyczne mogą być nawiązywane wyłącznie między suwerennymi państwami, należy uznać, że przywrócenie relacji polsko-sowieckich stanowiło wyraźne podważenie narracji o nieistnieniu Rzeczypospolitej w latach 1939–1941. Zob. J. Crawford, *The Creation of States in International Law*, Oxford University Press, Oxford 1979, s. 311–312; S. Talmon, *Recognition of Governments in International Law*, Oxford University Press, Oxford 1998, s. 113 i n.; L. Ehrlich, *Prawo międzynarodowe*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958, s. 143, 458–459.
- 20 *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 r.*, Dz.U. 1935, nr 30, poz. 227, art. 24, 79.
- 21 M. Gawinecka-Woźniak, *Organizacja i funkcjonowanie rządu norweskiego na emigracji w Londynie w latach 1940–1945*, [w:] *Rządy bez ziemi...*, s. 379 i n.; M. Hułas, *Goście...*, s. 24.

z lat 1939–1941 zmusiła wiele innych organów władzy zwierzchniej do udania się na emigrację²². W związku z tym aż dziewięć uznanych przez społeczność międzynarodową rządów funkcjonowało po 1940 r. w Londynie²³. Oprócz wyżej wymienionych były to jeszcze gabinety: belgijski, czechosłowacki, jugosłowiański, grecki oraz holenderski (działający niezgodnie z własną konstytucją)²⁴. Dodatkowo po 1941 r. coraz ważniejszą rolę odgrywał Komitet Wolnej Francji kierowany przez gen. Charles'a de Gaulle'a, który po 24 września przeorganizował się w emigracyjny rząd francuski (początkowo pod nazwą Francuski Komitet Narodowy), a następnie został uznany przez Brytyjczyków²⁵.

Wskazane wyżej podmioty emigracyjne były najważniejszymi europejskimi sojusznikami aliantów, dlatego też ich rola w ukształtowaniu całego spektrum normatywnego i nowej praktyki międzynarodowej była najważniejsza. Londyn stał się też jednak wówczas stolicą dla władz politycznych z wielu innych podbitych państw na świecie. Ważną rolę odgrywały tam wówczas rodziny królewskie Albanii, Austrii, Bułgarii, Etiopii, Indii czy Iranu, a oprócz nich w stolicy Wielkiej Brytanii rezydowali inni monarchowie europejscy z podległymi sobie rządami, o których było wspomniane wyżej: król Norwegii Haakon VII, król Belgii Leopold III, królowa Holandii Wilhelmina, wielka księżna Luksemburga Charlotta, król Jugosławii Piotr II oraz król Grecji Jerzy II. Warto dodać, że Wyspy Brytyjskie stały się także miejscem azylu dla grup politycznych aspirujących do roli emigracyjnego rządu, a *de facto* reprezentujących część legalnych władz sprzed okupacji (dotyczyło to przede wszystkim uznanej służby zagranicznej). Można więc wyróżnić w tym gronie przedstawicieli republikańskiej Hiszpanii, opozycji wobec władz Pierwszej Republiki Słowackiej, opozycji wobec rządu Iona Antonescu w Rumunii, przedstawicieli estońskiego rządu na uchodź-

22 F. E. Oppenheimer, *Governments...*, s. 569 i n.

23 K. Tiroch, *Governments...*, s. 571–573; M. D. Brown, *Stanowisko Foreign Office wobec rządów i komitetów na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii podczas drugiej wojny światowej*, [w:] *Rządy bez ziemi...*, s. 303 i n.

24 N. Beyens, *Rząd holenderski na wygnaniu – ponieważ nie było innego wyboru*, [w:] *Rządy bez ziemi...*, s. 415.

25 O sytuacji prawnomiędzynarodowej Komitetu Wolnej Francji w czasie drugiej wojny światowej zob. J. Jackson, *France. The Dark Years, 1940–1944*, Oxford University Press, Oxford 2001.

stwie w Sztokholmie, a także Białorusi, Danii, Ukrainy, Gruzji, Korei, Filipin czy Tajlandii. Ogółem w różnych okresach lat 1940–1945 w Londynie przebywały reprezentacje 26 państw okupowanych przez wojska Osi²⁶.

Dwie wojny światowe ugruntowały praktykę, że gdy w obliczu rozpoczęcia agresji zbrojnej rząd państwa okupowanego znajdzie się poza jego granicami, nie wymaga się żadnego prawnego uznania tego stanu. Doktryna uznaje ciągłość jego legalności, ponieważ okupacja wojenna nie narusza ciągłości prawnej okupowanego państwa²⁷. Najważniejsze zagadnienie, które z prawnego punktu widzenia odnosi się do praktyki rządu emigracyjnego, to oparcie takiego stanu rzeczy o takie zasady, jak zaproszenie przez państwo przyjmujące do przybycia na jego terytorium²⁸, uprawnienie do wykonywania na terenie państwa goszczącego władzy wobec swojego państwa i obywateli oraz uznanie międzynarodowe dla stanowionego przezeń ośrodka władzy²⁹. Ponadto państwo reprezentowane przez rząd na uchodźstwie musiało być przed zaistnieniem okupacji niepodległe i suwerenne. Jest to warunek uznania gabinetu emigracyjnego w świetle prawa międzynarodowego³⁰.

Wobec tego w czasie drugiej wojny światowej wszystkie dziewięć państw sojuszniczych, których władze przebywały w Londynie (łącznie z Francją), korzystało z podmiotowości międzynarodowej³¹. Definiuje się ją jako zdolność do posiadania praw i obowiązków wynikających z prawa międzynarodowego. Władze reprezentujące te państwa miały zatem w latach 1939–1945 zdolność do bezpośredniego uczestnictwa w stosunkach międzynarodowych³².

26 *Europe in Exile. European Exile Communities in Britain 1940–45*, ed. M. Conway, J. Gotovitch, Berghahn Books, New York 2001; *Government-in-Exile...*, s. 1715.

27 K. Tiroch, *Governments...*, s. 573–574.

28 M. Hułas, *Goście...*, s. 21–22.

29 *Government-in-Exile...*, s. 1715.

30 S. Talmon, *Who Is a Legitimate Government in Exile? Towards Normative Criteria for Governmental Legitimacy in International Law*, [w:] *The Reality of International Law. Essays in Honour of Ian Brownlie*, ed. G. Goodwin-Gill, S. Talmon, Oxford University Press, Oxford 1999, s. 500–503.

31 A. Vasanthakumar, *Exile Political Representation*, „Journal of Political Philosophy” 2016, vol. 24, No. 3, s. 279–280.

32 Wyróżnia się w tym zakresie: zdolność utrzymywania stosunków dyplomatycznych i konsularnych, członkostwa w organizacjach międzynarodowych oraz bezpośredniego nabywania praw i zaciągania zobowiązań, takich jak zawieranie

Powyższa systematyka jest istotna w kontekście analizy zakresu działań różnych emigracyjnych gabinetów rezydujących w Wielkiej Brytanii po 1940 r. W wymiarze prawnym państwa te wciąż miały zdolność traktatową. Dowodem jest szereg umów dwustronnych i wielostronnych, które podpisywali wówczas ich reprezentanci. Kluczowe były tu szczególnie traktaty wielostronne, istotne dla międzynarodowego statusu danej państwowości. Najbardziej widoczne przykłady to obecność reprezentantów rządów emigracyjnych w gronie sygnatariuszy *Karty Atlantyckiej*, którą podpisano 24 września 1941 r. na konferencji w Londynie, a także podpisanie przez nich *Deklaracji Narodów Zjednoczonych* z 1 stycznia 1942 r.³³ Co istotne, państwa mające emigracyjne władze zwierzchnie były w stanie utrzymywać i rozwijać stosunki dyplomatyczne i konsularne z podmiotami, z którymi nawiązały relacje przed rozpoczęciem konfliktu³⁴.

W latach 1940–1945 rządy emigracyjne korzystały ze swojej podmiotowości w zakresie nawiązywania bądź wznowiania stosunków dyplomatycznych także w innych przypadkach. W 1943 r. władze RP na uchodźstwie, a wraz z nimi reszta emigracyjnych gabinetów czy monarchów, uznały Francuski Komitet Wyzwolenia Narodowego Charles'a de Gaulle'a za stronę wojującą u boku państw sprzymierzonych. Następnie po ukonstytuowaniu się w 1944 r. Rządu Tymczasowego Republiki Francuskiej wszyscy nawiązali z nim stosunki dyplomatyczne³⁵. Jeszcze w 1940 r. emigracyjne gabinety wznowiły także stosunki dyplomatyczne z Czechosłowacją poprzez uznanie Tymczasowego Rządu Czechosłowackiego, utworzonego przez Czechosłowacki Komitet Narodowy w Londynie³⁶. Warto również odnoto-

umów, zdolność do występowania z roszczeniami prawnomiędzynarodowymi, zdolność do ponoszenia odpowiedzialności międzynarodowej, sprawowanie opieki dyplomatycznej, nadawanie obywatelstwa, przynależność państwowa. Zob. F. E. Oppenheimer, *Governments...*, s. 570–572.

33 S. Talmon, *Recognition...*, s. 132.

34 Tamże, s. 149 i n.; *Obsada osobowa polskich placówek dyplomatycznych za granicą (1939–1945)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej 1939–1945*, t. 5, red. W. Michowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 764–771.

35 M. Gmurczyk-Wrońska, *Polska, niepotrzebny aliant Francji? (Francja wobec Polski w latach 1938–1944)*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2003, s. 178–206.

36 Więcej o sytuacji prawnomiędzynarodowej czechosłowackich władz na emigracji zob. *Exile in London. The Experience of Czechoslovakia and the Other Occupied Nations, 1939–1945*, ed. V. Smetana, K. Geaney, Karolinum, Prague 2017.

wać, że w 1944 r. wznowiły relacje z rządem włoskim wobec zmian politycznych, jakie zachodziły w tym państwie od 1943 r.³⁷

Analizując praktykę rządów emigracyjnych oraz ich zdolność do utrzymywania stosunków dyplomatycznych i konsularnych, należy podkreślić, że większość państw uznających władze sprzed okupacji niemieckiej, włoskiej lub japońskiej zachowywała z nimi dwustronne relacje dyplomatyczne, gdy znalazły się na uchodźstwie³⁸. Istotnym aspektem działalności emigracyjnych ośrodków władzy była ich niezmienna deklaracja tymczasowości od momentu powstania³⁹. Elity polityczne na uchodźstwie solidarnie podtrzymywały przekonanie, że w przyszłości sytuacja na okupowanym terytorium ulegnie normalizacji. Praktyka tych rządów miała więc charakter przejściowy i postrzegana była jako epizod w dziejach danych państw. W większości przypadków zakończenie działań wojennych w Europie oraz ustanie niemieckiej okupacji na poszczególnych terytoriach stworzyły warunki do powrotu emigracyjnych organów władzy na podległe im ziemie⁴⁰. Wyjątkiem była Polska, gdzie rok 1945 nie oznaczał zakończenia działalności rządu na uchodźstwie. Utrata zwierzchności nad terytorium przez naczelne władze RP była konsekwencją agresji dwóch mocarstw, a jedno z nich starało się utrzymać ten stan po oficjalnym zakończeniu wojny w Europie. Niemożność powrotu do Polski nie pozwalała więc na przywrócenie sytuacji sprzed września 1939 r.⁴¹

37 R. Carrier, *The Regio Esercito in Co-Belligerency, October 1943 – April 1945*, [w:] *Italy and the Second World War. Alternative Perspectives*, ed. E. Sica, R. Carrier, Brill, Leiden 2018 (History of Warfare, 121), s. 95–125.

38 A. Vasanthakumar, *Exile...*, s. 279–281; F. E. Oppenheimer, *Governments...*, s. 570–573.

39 W kontekście działań polskiej dyplomacji podczas drugiej wojny światowej warto również odnotować, że w tym okresie po raz pierwszy w jej historii nawiązano formalne stosunki dyplomatyczne z trzema państwami: z Kanadą w 1942 r., a następnie z Libanem i Syrią w 1944. Równolegle podejmowano także starania o ustanowienie poselstw RP w Unii Południowoafrykańskiej oraz Irlandii, z którymi dotychczas utrzymywane były jedynie relacje konsularne. Inicjatywy te nie zakończyły się jednak powodzeniem, niemniej w Pretorii w wyniku podjętych zabiegów dyplomatycznych udało się ostatecznie otworzyć Konsulat Generalny RP. Zob. *Obsada osobowa...*, s. 764–771.

40 K. Tiroch, *Governments...*, s. 573–574.

41 Zob. P. Gotowiecki, *Restitutio ad integrum – prawno-polityczna doktryna ośrodka legalistycznego polskiej emigracji politycznej na Zachodzie (1945–1990)*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2016, t. 15, z. 1, s. 206 i n.

Po zakończeniu drugiej wojny światowej, szczególnie w przededniu zimnej wojny, zjawisko rządów emigracyjnych zdecydowanie rozszerzyło swój zakres. Od drugiej połowy lat czterdziestych aż do osiemdziesiątych poza granicami państw macierzystych powstawało wiele struktur politycznych, które uzurpowały sobie prawo do reprezentowania legalnych władz w obliczu okupacji, zamachu stanu bądź reżimu nieuznawanego przez część społeczności międzynarodowej. Praktyka rządów emigracyjnych w okresie zimnej wojny nabrała jednak nowego wymiaru ideologicznego i geopolitycznego. Gabinety te funkcjonowały nie tylko jako wyraz politycznego sprzeciwu wobec określonej władzy (komunistycznej, kolonialnej czy autorytarnej), ale również jako ośrodki walki o utrzymanie tożsamości narodowej oraz nośniki idei wolnościowych i demokratycznych⁴².

Co istotne, w okresie zimnej wojny zmieniła się nieco typologia rządów emigracyjnych, które podzieliły się na trzy generalne grupy. Pierwszą były antykomunistyczne rządy z Europy Środkowo-Wschodniej, które powstały głównie jako legalna bądź opozycyjna władza wobec nowego porządku ustrojowego narzuconego wskutek dominacji czy – jak w przypadku państw bałtyckich – okupacji ZSRR. Druga to rządy wspierane przez blok wschodni, które reprezentowały interesy Kominternu i komunistycznych ruchów rewolucyjnych, kształtowanych głównie w opozycji do wielu autorytarnych rządów w Ameryce Łacińskiej. Trzecią były z kolei rządy z krajów postkolonialnych, zwłaszcza w Afryce i Azji, które powstawały w wyniku konfliktów dekolonizacyjnych i wojen domowych⁴³.

Warto nadmienić, że w dobie zimnej wojny gabinety emigracyjne pełniły różne funkcje mimo braku bezpośredniej kontroli nad terytorium i ludnością państw, które reprezentowały. Przede wszystkim służyły utrzymaniu prawnej ciągłości państwowej, co najpełniej ilustrował przykład rządu RP w Londynie (czy szerzej: naczelnych władz RP), który po wojnie nadal reprezentował *de iure* Drugą Rzeczpospolitą. Oznacza to, że w warunkach emigracyjnych deklarował poprzez swoje funkcjonowanie ciągłość i tożsa-

42 D. Joly, *Odysean and Rubicon Refugees: Toward a Typology of Refugees in the Land of Exile*, „International Migration” 2002, vol. 40, s. 6–23; J. S. Pula, *Advancing Poland in Exile: World War II Intellectuals in North America*, „Polonia inter Gentes” 2023, nr 4, s. 141–143.

43 P. Tabori, *The Anatomy of Exile: A Semantic and Historical Study*, Harrap, London 1972; J. F. Leich, *Great Expectations: The National Councils in Exile 1950–1960*, „The Polish Review” 1990, vol. 35, No. 3/4, s. 183–196.

mość polskiego państwa, którego władze tymczasowo musiały wykonywać swoje prerogatywy na uchodźstwie⁴⁴. Co istotne, po 1945 r. przez co najmniej kolejną dekadę legalność rządu RP na uchodźstwie uznawało pięć państw: Stolica Apostolska, Hiszpania, Irlandia, Kuba i Liban. Podobną funkcję, choć w zdecydowanie mniejszym zakresie, pełniły od 1940 r. rządy okupowanych państw bałtyckich. Litwa, Łotwa i Estonia miały swoich reprezentantów utrzymujących ciągłość prawną republik sprzed okupacji, co widać było zwłaszcza w ciągłości służby dyplomatycznej, gdzie nieuznające ich aneksji mocarstwa zachodnie, takie jak Stany Zjednoczone i Wielka Brytania, aż do 1991 r. formalnie uznawały ich dyplomatów⁴⁵. Dzięki tej ciągłości po upadku ZSRR nowe władze w Tallinnie, Rydze i Wilnie mogły skutecznie powołać się na instytucję prawa międzynarodowego *ius postliminii*, dzięki czemu przywrócono status prawny wyzwolonych państw sprzed agresji, tj. z 1940 r. W połowie XX w. podobnego ducha reprezentowania ciągłości państwowej ilustrowały jeszcze dwa bardzo znane przypadki. Doświadczenie przymusowego uchodźstwa to historia Tybetańczyków, którzy po agresji komunistycznych Chin i stłumieniu powstania w Tybecie musieli ewakuować swoje najwyższe władze za granicę. Tym samym w 1959 r. Dalajlama XIV wraz z rządem udał się do Indii, tworząc Centralną Administrację Tybetańską. Jej głównym celem było i jest zachowanie tybetańskiej kultury oraz dążenie do autonomii Tybetu w granicach Chińskiej Republiki Ludowej. Drugim bardzo znanym przypadkiem jest Tajwan. Po zwycięstwie komunistów w chińskiej wojnie domowej w 1949 r. Kuomintang, czyli rząd legalnej Republiki Chińskiej, przeniósł się na Tajwan, gdzie po dzień dzisiejszy reprezentuje ciągłość prawną państwa chińskiego. Co istotne, przez ponad dwie dekady rząd Kuomintangu uznawany był przez dużą część społeczności międzynarodowej za jedyne legalne reprezentanta podmiotu prawa międzynarodowego, jaki stanowiła Republika Chińska. Sytuacja zmieniła się po 1971 r., gdy jego

44 M. Dworski, *Republic in Exile. Political Life of Polish Emigration in United Kingdom after Second World War*, „Torun International Studies” 2017, No. 1 (10), s. 101–105.

45 Tenże, *Na hiszpańskiej ziemi. Rola i znaczenie misji dyplomatycznej Józefa hr. Potockiego w Madrycie po zakończeniu II wojny światowej – wybrane zagadnienia*, „Polonia inter Gentes” 2020, nr 1, s. 77–78; P. Wandycz, *The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*, 2nd ed., Routledge, Abington 2001, s. 320 i n.

miejsce w ONZ przejęła Chińska Republika Ludowa⁴⁶. Na gruncie europejskim oprócz przykładu polskiego znamieną jest historia emigracyjnego rządu reprezentującego ciągłość Drugiej Republiki Hiszpańskiej. Po przegranej wojnie domowej gabinet ten udał się na uchodźstwo – początkowo do Francji, a następnie do Meksyku. Utrzymał ciągłość prawną republiki i miał wsparcie niektórych państw Ameryki Łacińskiej. Jego działalność zakończyła się jednak w 1977 r. po przywróceniu w Hiszpanii monarchii konstytucyjnej⁴⁷.

Historia zimnej wojny pokazuje jednak wiele sytuacji kreowania nowych rządów emigracyjnych. Szczególnie osobliwa dynamika tworzenia tego typu gabinetów miała miejsce w Afryce, na skutek procesu dekolonizacji. Najbardziej znanym przykładem był Rewolucyjny Rząd Angoli na Uchodźstwie (GRAE), utworzony w 1962 r. przez jedną ze stron wojny domowej – działający w Léopoldville (ob. Kinszasa) Narodowy Front Wyzwolenia Angoli (FNLA). GRAE prowadził działania dyplomatyczne przeciwko kolonialnej obecności Portugalii i wspierał zbrojne skrzydło FNLA aż do uzyskania niepodległości w 1975 r.⁴⁸ W drugiej połowie XX w. powstawało też wiele struktur politycznych, które mając dużą siłę oddziaływania na kraj, starały się pełnić rolę *de facto* rządu emigracyjnego, ale formalnie nie tworzyły takiej struktury. Najbardziej znany przykład to zagraniczna działalność Afrykańskiego Kongresu Narodowego, który był najważniejszym podmiotem opozycyjnym wobec *apartheidu* w RPA. W wyniku nasilających się prześladowań od lat sześćdziesiątych wielu jego działaczy zostało zmuszonych do emigracji, a organizacja prowadziła działalność polityczną i wojskową poza granicami kraju. Kongres ustanowił swoje zagraniczne struktury w wielu krajach, takich jak Zambia, Tanzania, Wielka Brytania i Szwecja. Pełniły one funkcje polityczne i dyplomatyczne, dążąc do mobilizacji międzynarodowego poparcia dla walki z *apartheidem*. Podobnie dużą rolę odgrywała opozycja wobec władzy gen. Augusta Pinocheta, związana

46 J. F. Copper, *Taiwan. Nation-State or Province?*, Routledge, Abington 2019.

47 J. M. del Valle, *Las instituciones de la República española en exilio*, Ruedo ibérico, Paris 1976; P. W. Fagen, *Exiles and Citizens. Spanish Republicans in Mexico*, University of Texas Press, Austin 1973.

48 P. M. Whitaker, *The Revolutions of „Portuguese” Africa*, „The Journal of Modern African Studies” 1970, vol. 8, No. 1, s. 15–35.

z obalonym w 1973 r. rządem Salvadora Allendego. Choć formalny gabinet na uchodźstwie nie został utworzony, diaspora odegrała kluczową rolę w dokumentowaniu represji reżimu i lobbowała na rzecz obalenia autorytarnych rządów, zwłaszcza przy wsparciu ZSRR⁴⁹.

Pomimo ograniczonej realnej władzy i często symbolicznej działalności znaczenie polityczne wybranych rządów na uchodźstwie po 1945 r. nie było marginalne. W dobie konfrontacji Zachodu ze Wschodem stanowiły one ośrodki wpisujące się w dynamikę zimnowojennego starcia mocarstw. Z ich perspektywy włączenie się w ten spór było często nieuniknione, a niejednokrotnie wręcz pożądane, gdyż liczone, że to właśnie wpływ społeczności międzynarodowej może zmienić położenie danego rządu. Poszczególne gabinety cechowały się własną specyfiką, ale niemal każdy dbał o zachowanie tożsamości narodowej i niepodległościową mobilizację diaspy. Wielokrotnie ich działalność miała charakter kontrapunktu wobec oficjalnych narracji totalitarnych i przekazów propagandowych z państw o niedemokratycznym charakterze. Szczególnie w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ich przesłanie i aktywność silnie rezonowały wśród powstających ruchów opozycyjnych w państwach bloku wschodniego, takich jak Komitet Obrony Robotników i NSZZ „Solidarność” w Polsce czy Karta 77 w Czechosłowacji. Po transformacji ustrojowej w Europie Środkowo-Wschodniej i upadku ZSRR wielokrotnie dochodziło do symbolicznego zakończenia misji poszczególnych rządów emigracyjnych. Najbardziej znaną ilustracją tego procesu są doświadczenia polskie: w grudniu 1990 r. odbyła się ceremonia przekazania Lechowi Wałęsie insygniów władzy Rzeczypospolitej przez ostatniego prezydenta na uchodźstwie Ryszarda Kaczorowskiego, co symbolicznie spinało klamrą epopeję polskiej emigracji niepodległościowej.

Geneza powstania białoruskich władz emigracyjnych po 2020 r.

10 lipca 1994 r. na Białorusi odbyła się druga tura pierwszych po rozpadzie ZSRR wyborów prezydenckich. Populistyczny kandydat Alaksandr Łukaszenka, obiecujący radykalną walkę z głębokim kryzysem gospodarczym i korupcją, otrzymał wówczas ponad 80 proc. głosów

49 P. Kornbluh, *The Pinochet File. A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability*, New Press, New York 2004.

obywateli⁵⁰. Jak się następnie okazało, były to jak dotąd ostatnie wolne wybory w tym kraju. W kolejnych dwóch latach Łukaszenka przeprowadził konsolidację autorytarnego systemu władzy, przekształcając państwo zgodnie z wzorcami postsowieckimi oraz ustanawiając swoją dominację polityczną na okres przekraczający trzy dekady. Podporządkował tym samym interes państwa własnym ambicjom politycznym. Wybory z czerwca i lipca 1994 r. ukazały, do jakiego stopnia ZSRR uczynił z Białorusinów ludzi sowieckich – kontrkandydatem Łukaszenki w drugiej turze był bowiem działacz komunistyczny i dotychczasowy premier Wiaczasław Kiebic. Skuteczna sowietyzacja Białorusinów bez wątpienia stworzyła podatny grunt do instalacji i długotrwałego utrzymania rządów twardej ręki, opartych w znacznej mierze o ideologię minionego systemu. Pomimo jasno obranego kształtu polityki wewnętrznej oraz wschodniego kursu polityki zagranicznej pod rządami Łukaszenki kluczowe fakty nie mogły ulec zmianie: Białoruś leży w Europie Środkowo-Wschodniej, a Białorusini to naród europejski – nie może być zatem mowy o pełnym przyzwoleniu na autorytaryzm ani zatarcu europejskiego kodu kulturowego narodu białoruskiego, który przewiduje chociażby minimalny poziom swobód obywatelskich.

W okresie ponad trzech dekad rządów Łukaszenki należy wyszczególnić dwa momenty, gdy był stosunkowo blisko utraty władzy. Pierwszy to rok 1996, gdy na wniosek Rady Najwyższej do Sądu Konstytucyjnego nastąpiła próba *impeachmentu* prezydenta. Łukaszenkę uchroniła jednak wówczas przed odpowiedzialnością za rażące łamanie konstytucji bezpośrednia interwencja prezydenta Rosji Borisa Jelcyna. Krótko po tych wydarzeniach białoruski dyktator zlikwidował wszystkie niezależne organy państwowe, brutalnie tłumiąc wszelki sprzeciw (rok 1996 powszechnie uznaje się za początek dyktatury na Białorusi)⁵¹. Drugim momentem, gdy zaistniało wysokie prawdopodobieństwo utraty władzy przez Łukaszenkę, były

50 Sukces Łukaszenki możliwy był dzięki sowietyzacji, a w konsekwencji rusyfikacji białoruskiego społeczeństwa w latach istnienia BSRR. Postulaty białoruskich patriotów, takich jak przewodniczący Białoruskiego Frontu Ludowego Zianon Pazniak czy p.o. głowa państwa w latach 1991–1994 jako przewodniczący białoruskiego parlamentu Stanisław Szuszkiewicz, nie mogły się bowiem wówczas cieszyć poparciem większości społeczeństwa, które z sentymentem patrzyło na lata stabilności w ZSRR.

51 R. Czachor, *Transformacja systemu politycznego Białorusi w latach 1990–1996*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2014, t. 5, nr 1, s. 31–44.

wydarzenia z lat 2020–2021 – bezprecedensowe oddolne ogólnokrajowe protesty społeczne na tle ponownie sfałszowanych, szóstych wyborów prezydenckich. Choć Łukaszenka aresztował niemal wszystkich niezależnych kontrkandydatów lub uniemożliwił im start, to całkowicie zlekceważył żonę zatrzymanego Siarhieja Cichanouskiego – Swiatłanę, która zdecydowała się kontynuować dzieło męża.

O ile protesty społeczne wybuchały na Białorusi wielokrotnie (m.in. w latach 1995, 1996, 2006, 2010), o tyle nie gromadziły one nigdy więcej niż 100 tys. osób, nie obejmowały całego kraju i nie miały tak długotrwałych konsekwencji. Wydarzenia z 2020 r. były wyjątkowe również dlatego, że masowo uczestniczyli w nich pracownicy największych państwowych zakładów produkcyjnych, które z założenia są priorytetem polityki gospodarczej reżimu. Ówczesne protesty nie były więc zjawiskiem ograniczającym się do stołecznej, miejskiej klasy średniej i inteligencji – stały się sprawą całego społeczeństwa. Ze względu na pokojowy charakter protestów z sierpnia 2020 r. (brak konsekwencji, jakie przyniósł ukraiński Majdan) oraz względną spoistość struktur władzy funkcjonariusze resortów siłowych pozostali wierni Łukaszence, a z upływem czasu wygaszony został wszelki sprzeciw. Protestującym wytyczono tysiące procesów, liczba więźniów politycznych drastycznie wzrosła, a oprócz tego nastąpił *exodus* kilkuset tysięcy Białorusinów (stanowiących kilka procent populacji kraju), w znacznej mierze do państw Europy Środkowo-Wschodniej, co poskutkowało wyraźnym osłabieniem białoruskiej gospodarki i miało wpływ na demografię⁵².

Choć w 2020 r. białoruski reżim autorytarny przetrwał, a następnie zlikwidował wszelkie przejawy nieposłuszeństwa, to jednocześnie doprowadził do bezprecedensowej izolacji Białorusi przez Zachód⁵³ oraz zwiększenia jej politycznej i gospodarczej zależności od Federacji Rosyjskiej. Pomimo skutecznych represji protesty pozostawiły również niezadowolenie z postsowieckich autorytarnych rządów Łukaszenki i przyniosły wzrost świadomości narodowej, opartej na ideach wolnej, demokratycznej

52 K. Fedorowicz, *Demograficzne problemy Białorusi*, Instytut Europy Środkowej, Lublin, 14 II 2025 (Komentarze IEŚ, 1290 (30/2025)).

53 V. Shadurski, *Międzynarodowa działalność Demokratycznej Białorusi w czasie kryzysu legitymizacji reżimu autorytarnego (2020–2023)*, „Wschodnioznawstwo” 2023, t. 17, s. 119–126.

i europejskiej Białorusi. Cynizm reżimu Łukaszenki co do skali fałszerstw wyborczych w 2020 r. przyniósł wreszcie niespotykany wcześniej stopień poparcia, międzynarodowej rozpoznawalności i dorozumianej legitymizacji jego głównego kontrkandydata do urzędu prezydenta. Do 2020 r. Łukaszenka był mistrzem sztuki adaptacji zarówno w wymiarze wewnętrznym, jak i międzynarodowym. Przez niemal ćwierćwiecze jego prezydentury białoruska opozycja demokratyczna nie miała lidera, była umiejętnie rozbijana w kraju i zmarginalizowana w agendzie politycznej Europy. Wydarzenia sprzed pięciu lat doprowadziły zaś do rozwoju i wzrostu znaczenia białoruskiej emigracji politycznej. Choć w wielu okresach swojej prezydentury Łukaszenka mógł się cieszyć realnym poparciem większości społeczeństwa, to w roku 2020 nastąpił szczytowy moment zmęczenia jego władzą. Zasadne wydaje się więc pytanie, jaki mógłby być rezultat wyborów prezydenckich z 2020 r., gdyby przeprowadzono je zgodnie ze standardami demokratycznymi.

Struktura białoruskich władz na uchodźstwie i zakres ich działalności

Do 2020 r. białoruskie władze na uchodźstwie cechowała wyjątkowo rozproszona i niespójna struktura, pozbawiona trwałego organu oraz lidera o silnym mandacie społeczno-politycznym⁵⁴. Ich dotychczasowa aktywność prowadzona była głównie przez zróżnicowane środowiska emigracyjne i pojedyncze osobistości polityczne, przy czym każda reprezentowała inny odłam opozycji bądź kontynuowała symboliczną formę państwowości czy demokratycznie wyłonionego urzędu⁵⁵. Na przestrzeni trzech dekad można wskazać co najmniej pięć postaci, które odgrywały istotną rolę w utrzymywaniu idei białoruskiej państwowości poza granicami kraju lub okresowo były twarzami białoruskiej opozycji demokratycznej⁵⁶:

54 M. Jaroszewicz, M. Lesińska, K. Homel, *The Rise of a New Transnational Political Nation: The Belarusian Diaspora and Its Leaders after the 2020 Protests*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2022, R. 20, z. 1, s. 35–56.

55 O. Onuch, G. Sasse, *The Belarus Crisis: People, Protest, and Political Dispositions*, „Post-Soviet Affairs” 2022, vol. 38, No. 1–2, s. 1–8.

56 T. Kulakevich, *The Politicization of the Belarusian Diaspora*, „Eurozine” [online], 22 IV 2022 [dostęp: 23 VII 2025]: <<https://www.eurozine.com/the-politicization-of-the-belarusian-diaspora/>>.

– Siamion Szarecki – ostatni konstytucyjny przewodniczący Rady Najwyższej Republiki Białorusi, który pełnił tę funkcję do momentu nielegalnego rozwiązania parlamentu przez reżim Łukaszenki w 1996 r. W wyniku przedłużenia kadencji Łukaszenki o kolejne dwa lata w 1999 r. (z naruszeniem obowiązującej konstytucji z 1994 r.) na mocy konstytucyjnej sukcesji Szarecki uznany został przez część środowisk opozycyjnych za *de iure* p.o. głowę państwa;

– Zianon Pazniak – lider białoruskiego ruchu narodowego i jeden z założycieli Białoruskiego Frontu Ludowego. Po zmuszeniu do emigracji w 1996 r. kontynuował działalność polityczną na Zachodzie, reprezentując konserwatywno-narodowy nurt opozycji i nawołując do przywrócenia niepodległościowego charakteru białoruskiej państwowości w duchu Białoruskiej Republiki Ludowej (BRL);

– Alaksandr Milinkiewicz – kandydat sił demokratycznych w wyborach prezydenckich w 2006 r., założyciel ruchu obywatelskiego Za Swabodu („Za Wolność”). Choć jego działalność miała głównie charakter krajowy, to po represjach ze strony reżimu prowadził ją również na forum międzynarodowym, apelując o wsparcie dla demokratyzacji Białorusi;

– Andrej Sannikau – były wiceminister spraw zagranicznych, lider kampanii Europejska Białoruś oraz współtwórca opozycyjnego portalu „Karta '97”. Po brutalnym stłumieniu protestów po wyborach prezydenckich w 2010 r. i aresztowaniu zmuszony został do emigracji;

– Iwonka Surwiłła – od 1997 r. przewodnicząca Rady BRL na uchodźstwie, której korzenie sięgają 1918 r., co czyni ten organ najdłużej funkcjonującym rządem na uchodźstwie. Mimo historycznego znaczenia tej instytucji po drugiej wojnie światowej jej rola sprowadzona została głównie do funkcji reprezentacyjno-symbolicznych, zwłaszcza po powstaniu niepodległej Białorusi w 1991 r. Działająca w odległej Kanadzie Rada BRL traktowana jest obecnie jako relikw historyczny, pozbawiony jakiegokolwiek wpływu na sytuację w kraju i kształt dyskursu białoruskiej emigracji politycznej.

W obliczu masowych protestów społecznych w 2020 r. oraz skali represji doszło do istotnego przekształcenia charakteru białoruskiej emigracji politycznej: wyłoniły się nowe instytucje, które zyskały szerokie poparcie społeczne w kraju i za granicą. Emigracyjne władze Białorusi po 2020 r. nie są już jedynie grupą działaczy ideowych, ale zaczynają pełnić funkcje zbliżone do tych, które tradycyjnie przypisywane są rządowi tymczasowemu – z zachowaniem pełnej świadomości co do ich ograniczonej skuteczności

i międzynarodowego uznania *de iure* oraz pomimo wielu wewnętrznych sporów i podziałów⁵⁷.

Najważniejszym współczesnym podmiotem reprezentującym białoruską władzę na uchodźstwie jest ZGP ze Swiatłaną Cichanouską na czele – powołany w 2022 r. organ stanowiący quasi-rząd tymczasowy, którego zadaniami są koordynacja działań opozycji demokratycznej, mobilizacja wsparcia międzynarodowego oraz przygotowanie procesu pokojowego przekazania władzy po upadku reżimu Łukaszenki⁵⁸. Cichanouska, uznawana przez część społeczności międzynarodowej za prawowitego przedstawiciela narodu białoruskiego, regularnie uczestniczy w wydarzeniach oraz uroczystościach o wysokiej randze politycznej (szczytach Europejskiej Wspólnoty Politycznej, Forum Ekonomicznym w Davos i in.) i regularnie spotyka się z przywódcami państw Zachodu, co podtrzymuje legitymizację dla jej działań⁵⁹.

Obok ZGP funkcjonuje Rada Koordynacyjna ds. Przekazania Władzy na Białorusi (RK), powołana bezpośrednio po wyborach w 2020 r. jako zgromadzenie autorytatywnych przedstawicieli różnych grup białoruskiego społeczeństwa⁶⁰. Jej celem jest znalezienie rozwiązań na rzecz przezwyciężenia kryzysu politycznego na Białorusi i zapewnienia ponadpartyjnej zgody co do kluczowych reform w kraju. Rada ma pełnić funkcję parlamentu białoruskiej opozycji na emigracji, gromadząc kilka stronnictw, które do pewnego stopnia odpowiadają krajowym partiom politycznym. W ostatnim czasie organ ten przeżywa jednak kryzys: w przeprowadzonych online wyborach do RK wzięło udział zaledwie 6,7 tys. osób, co podaje w wątpliwość jej mandat do pełnienia funkcji odpowiedzialnika parlamentu na emigracji⁶¹.

Drugą co do znaczenia postacią po Swiatłanie Cichanouskiej pozostaje w emigracyjnych strukturach Paweł Łatuszka – były minister kultury i ambasador Białorusi we Francji, który po przejściu do opozycji utwo-

57 Tamże.

58 A. M. Dyner, *Rok...*; K. Kłyśński, *Białoruś: utworzenie gabinetu tymczasowego Cichanouskiej*, „Ośrodek Studiów Wschodnich” [online], 10 VIII 2022 [dostęp: 20 V 2025]: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-08-10/bialorus-utworzenie-gabinetu-tymczasowego-cichanouskiej>>.

59 M. Jaroszewicz, M. Lesińska, K. Homel, *The Rise...*, s. 45–47.

60 A. M. Dyner, *Rok...*

61 M. Jaroszewicz, M. Lesińska, K. Homel, *The Rise...*, s. 50–52.

rzył Narodowy Zarząd Antykryzysowy (NZA) mający na celu wspieranie osób dotkniętych represjami. Obecnie Łatuszka pełni funkcję zastępcy Cichanouskiej w ZGP. Jego doświadczenie administracyjne, polityczne i dyplomatyczne stanowi istotne wsparcie w procesach budowania alternatywnego aparatu quasi-państwowego oraz prowadzenia działań lobbujących w organizacjach międzynarodowych⁶². Ważnym komponentem białoruskiej diaspory politycznej są również ochotnicze formacje zbrojne walczące w obronie Ukrainy, w szczególności najliczniejszy i najsłynniejszy pułk im. Konstantego Kalinowskiego. Mimo że jednostka ta nie podlega bezpośrednio ZGP, jej istnienie ma istotny wymiar symboliczny i polityczny – wskazuje na wolę pewnej części Białorusinów do stawiania fizycznego oporu reżimowi Łukaszenki oraz rosyjskim wpływom w Europie Środkowo-Wschodniej⁶³.

Osobnym, lecz nie mniej istotnym aspektem działalności białoruskiej emigracji politycznej jest aktywność organizacji pozarządowych. Odgrywają one kluczową rolę w podtrzymywaniu tożsamości narodowej, budowaniu wspólnoty wśród diaspory, wspieraniu ofiar represji politycznych, a także w dokumentowaniu systemowych naruszeń praw człowieka i zbrodni reżimu Łukaszenki. Po 2020 r. nastąpił wyraźny wzrost liczby tych organizacji, co było bezpośrednio związane z nasileniem emigracji politycznej i ekonomicznej do państw regionu, zwłaszcza Polski, Litwy, Łotwy, Estonii i Czech. Białoruska diaspora w tych krajach zaskakująco szybko zdołała utworzyć trwałe struktury społeczne, które mimo braku doświadczenia demokratycznego zazwyczaj funkcjonują sprawnie i efektywnie⁶⁴. W aspekcie instytucjonalnym ważną rolę pełni wśród tych podmiotów Dom Białoruski w Warszawie. Powołany w roku 2012, zyskał zupełnie nowe znaczenie po 2020, stając się najważniejszym ośrodkiem życia diaspory w Warszawie i całej Polsce, a także kluczowym miejscem integracji różnych środowisk oraz inicjatyw politycznych, społecznych i kulturalnych⁶⁵.

62 Tamże, s. 48.

63 T. Kulakevich, *The Politicization...*

64 O. Onuch, G. Sasse, *The Belarus...*, s. 1–4.

65 T. Iwanow, *Kształtowanie polityki integracyjnej wobec imigrantów z Białorusi oraz potencjał ich zaangażowania społeczno-politycznego na przykładzie Wrocławia*, „Sprawy Międzynarodowe” 2021, t. 74, nr 2, s. 51–52: <<https://doi.org/10.35757/SM.202174.2.05>> [dostęp: 20 V 2025].

Analogie i różnice

Klasyczne modele rządów na uchodźstwie, które wykształciły się w XX w., stanowią podstawę porównawczą dla analizy zjawiska białoruskich władz emigracyjnych, a zwłaszcza ich rozwoju przed 2020 r. i po tym przełomie. Przypadek białoruski wykazuje pewne cechy wspólne z tradycyjnymi przykładami, chociażby z okresu drugiej wojny światowej (zwłaszcza w aspekcie organizacyjno-strukturalnym), niemniej odznacza się istotną specyfiką funkcjonalną, która wynika zarówno z uwarunkowań historycznych, jak i współczesnego kontekstu politycznego. Wspólnym mianownikiem dla białoruskich władz na uchodźstwie i klasycznych rządów emigracyjnych w XX w. jest odwoływanie się do ciągłości państwowej, legitymacji demokratycznej oraz aspiracji do reprezentowania narodu poza granicami kraju. Białoruska diaspora, podobnie jak wcześniej uchodźcze elity innych narodów, jednoznacznie deklaruje, że funkcjonujący w kraju reżim Alaksandra Łukaszenki utracił moralne i prawne podstawy do sprawowania władzy. Konsekwencją takiej postawy było uznanie Siamiona Szareckiego za *de iure* p.o. głowy państwa na podstawie konstytucji z 1994 r., a także działalności Iwonki Surwiłły jako wieloletniej przewodniczącej Rady BRL – jednej z najstarszych instytucji emigracyjnych na świecie.

Trzeba jednak dokonać zastrzeżenia, że w przypadku większości tradycyjnie rozumianych rządów emigracyjnych mieliśmy do czynienia z legalizmem ich funkcjonowania. Często zachowywana była wówczas ciągłość prawna reprezentowanego państwa. Przykład białoruski, niezależnie od klasyfikacji prawnomiędzynarodowej tych struktur, to bardziej format emigracyjnego zorganizowania opozycji, która odwołuje się do legitymacji moralnej i demokratycznej, gdyż ukonstytuowała się we współczesnych ramach na kanwie sfalszowanych wyborów prezydenckich. Należy przy tym podkreślić, że funkcjonująca na uchodźstwie elita białoruskiej opozycji nigdy nie sprawowała w swoim kraju władzy *de iure*. W związku z tym po 2020 r. nie nastąpił *casus* wychodźstwa politycznego wszystkich bądź części organów władzy. Wychodźstwo to tłumaczy swoje źródło oporu bardziej postawą niezgody wobec sfalszowanych wyborów i tłumienia protestów społecznych. W tym przypadku nie doszło bowiem do reakcji na okupację kraju, przewrót zbrojny czy powstanie albo rewolucję, co na przestrzeni dziejów charakteryzowało konstytuowanie się różnych gabinetów emigracyjnych.

Brak przymiotu prawnej ciągłości władzy i legalności ukonstytuowania się określonych organów skutkuje problemem zorganizowania białoruskiego ruchu emigracyjnego w Europie. Obserwujemy bowiem rywalizację różnych grup opozycyjnych, które aspirują do bycia uznanymi za legalne władze białoruskie, gdyż formalnie nimi nie są. W przypadku uznanych rządów z okresu drugiej wojny światowej czy zimnej wojny sytuacja była zgoła odmienna, gdyż w momencie agresji zbrojnej państwa trzeciego były one legalnymi władzami swoich państw. Jest to bardzo wyraźne rozróżnienie pomiędzy większością gabinetów emigracyjnych z XX w. a uchodźstwem białoruskim.

Analizując ten problem, należy zwrócić uwagę, że białoruski ruch emigracyjny nie wykonuje zadań państwowych i nie ma prerogatyw wykonawczych. Tym samym położenie tych środowisk ukazuje ich aspiracje do reprezentowania podmiotu prawa międzynarodowego pod nazwą Białoruś, ale brak im legalnego czy nawet faktycznego mandatu do rozpoczęcia procesu rywalizowania o prawo reprezentowania tego podmiotu. Władze białoruskie pozbawione są szeregu przywilejów, którymi cieszyły się rządy emigracyjne w czasie drugiej wojny światowej czy zimnej wojny, chociażby Tajwan. Nie mogą one występować w stosunkach międzynarodowych jako formalny podmiot. Nie mają zdolności prawnej do utrzymywania stosunków dyplomatycznych i konsularnych, członkostwa w organizacjach międzynarodowych ani bezpośredniego nabywania praw i zaciągania takich zobowiązań jak: zawieranie umów, występowanie z roszczeniami prawnomiędzynarodowymi, zdolność do ponoszenia odpowiedzialności międzynarodowej, sprawowanie opieki dyplomatycznej czy nadawanie obywatelstwa.

Najbliższym historycznym przykładem emigracyjnego gabinetu, który moglibyśmy zestawić z *casusem* białoruskim, był tym samym Komitet Wolnej Francji przed rozpoczęciem operacji „Overlord”. W latach 1940–1944 rząd emigracyjny gen. Charles’a de Gaulle’a stanowił klasyczny przykład formy władzy legitymizującej się wobec społeczności międzynarodowej. Aspirował on do reprezentowania suwerennego państwa po utracie kontroli nad terytorium macierzystym. De Gaulle jako przywódca Wolnej Francji kwestionował legalność kolaboracyjnego rządu Vichy Philippe’a Pétain’a, choć był to prawowity i uznawany podmiot prawa międzynarodowego. Wolna Francja, nie zważając na brak mandatu demokratycznego, postawiła się jednak w roli reprezentanta narodu francuskiego u boku aliantów. Mimo że początkowo nie sprawowała fizycznej kontroli nad terytorium

państwa i była marginalizowana na arenie międzynarodowej, to stopniowo zdołała uzyskać uznanie społeczności oraz sojuszników, co umożliwiło skuteczne ukształtowanie struktur państwowych na uchodźstwie i przygotowanie do odbudowy suwerennego państwa po zakończeniu okupacji. Podobieństwo pomiędzy rządem de Gaulle'a a współczesnymi białoruskimi władzami emigracyjnymi przejawia się w ich dążeniu do zachowania ciągłości legalnej władzy państwowej oraz podważania legitymacji obecnego reżimu. Białoruski przypadek charakteryzuje się jednak większą fragmentaryzacją struktur opozycyjnych i brakiem pełnego uznania międzynarodowego, co komplikuje proces konsolidowania ich pozycji politycznej i wpływu na arenie globalnej. Niemniej jednak podobnie jak Wolna Francja białoruskie władze emigracyjne stanowią kluczowy podmiot dla zachowywania tożsamości narodowej oraz procesu budowy alternatywnej legitymacji państwowej wobec reżimu sprawującego na Białorusi władzę *de facto*.

O ile Charles de Gaulle po wielomiesięcznej marginalizacji mógł w pewnym okresie liczyć na wsparcie mocarstw zachodnich, o tyle białoruskie władze w aktualnym położeniu prezentują się jako zdekomponowana struktura, w której różne grupy rywalizują o prymat przywództwa. Chroniczna fragmentacja środowisk opozycyjnych to zdecydowanie największe wyzwanie, przed jakim stoi białoruska diaspora na świecie. Z jednej strony od momentu upadku ZSRR funkcjonujące na emigracji środowiska, zamiast tworzyć spójną strukturę polityczną, najczęściej działały niezależnie, reprezentując odmienne nurty ideowe. Brak jednego centrum decyzyjnego i trudność w wyłonieniu lidera o szerokim mandacie zaufania społecznego diasporę odróżniają białoruskie władze chociażby od rządów emigracyjnych doby drugiej wojny światowej, które mimo wewnętrznych napięć dysponowały hierarchiczną strukturą i uznawane były przez społeczność międzynarodową. Nowa fala białoruskiego uchodźstwa politycznego pojawiła się po masowych protestach w 2020 r., które nadały ruchowi opozycyjnemu niespotykaną wcześniej skalę i legitymizację społeczną. Wyłonienie Swiatłany Cichanouskiej jako symbolicznej przywódczyni opozycji oraz powołanie ZGP w 2022 r. wpisują się w logikę znanych z XX w. klasycznych rządów tymczasowych, choć z zastrzeżeniem, że struktura ta nie cieszy się formalnym uznaniem międzynarodowym ani nie pełni funkcji rządowych. Podobnie jak w przypadkach historycznych gabinet ten dąży do mobilizacji wsparcia międzynarodowego, prowadzenia aktywności dyplomatycznej i przygotowania warunków do przyszłego

przekazania władzy. Pewnym *novum* w porównaniu z wcześniejszymi rządami emigracyjnymi jest fakt, że współczesne białoruskie instytucje funkcjonują w epoce cyfrowej, pozwalającej na szerokie wykorzystywanie mediów społecznościowych, transmisji *online* oraz narzędzi zdalnego głosowania. Przykład niskiej frekwencji w internetowych wyborach do Rady Koordynacyjnej pokazuje jednak, że cyfrowa mobilizacja nie zawsze przekłada się na realne umocowanie polityczne i skuteczność.

Fragmentacja białoruskiej opozycji emigracyjnej pozwala również ocenić, że cechują ją zdecydowanie większa decentralizacja i pluralizm ideowy niż wiele jej historycznych odpowiedników. Obok ZGP i RK funkcjonują NZA Pawła Łatuszki, a także wiele organizacji pozarządowych oraz inicjatyw edukacyjnych i medialnych. Istotny jest również udział białoruskich ochotników w działaniach zbrojnych na wojnie rosyjsko-ukraińskiej, co w przeszłości miało swoje odpowiedniki m.in. w tworzeniu emigracyjnych sił zbrojnych. Na potrzeby pewnej systematyki możemy oczywiście uznać, że pozycja polityczna liderów białoruskiej emigracji ukształtowała ich faktyczne funkcje w ramach całej diaspory. Tym samym często wskazuje się, że Swiatłana Cichanouska ma status p.o. prezydenta, Paweł Łatuszka – p.o. premiera, a Franak Wiaczorka – p.o. szefa gabinetu prezydenta. Są to jednak wyłącznie pewne sugestie ujęcia w ramy formalne określonego stanu faktycznego. Niezależnie od takiej propozycji kreślenie owych funkcji ma jedynie wymiar symboliczny.

Warto na koniec wskazać, że każda z tych trzech struktur – ZGP, RK i NZA – cieszy się wśród społeczności międzypaństwowej statusem partnera politycznego. Ranga ZGP jest teraz oczywiście zupełnie inna niż chociażby NZA, niemniej działacze związani z tymi strukturami są regularnie obecni na różnych międzynarodowych forach i biorą udział w wielu wydarzeniach politycznych. Ich kontakty z przywódcami państw zachodnich świadczą natomiast o wzroście prestiżu i znaczenia białoruskiej opozycji jako całej społeczności. Sama obecność nie przekłada się jednak na wymierne działania pozwalające skumulować potencjał całej białoruskiej emigracji w Europie. Być może odpowiedzialność za taki stan rzeczy nie leży tylko po stronie emigracyjnych struktur – opozycja białoruska nie ma bowiem w swoim ręku atutu w postaci skonsolidowanego ruchu społecznego w kraju, który mógłby stanowić zaplecze dla władz emigracyjnych i wzmocnić ich legitymację. Pomimo pełnej zasadności wsparcia dla białoruskiego społeczeństwa obywatelskiego na emigracji oraz jednoczesnego

utrzymywania sankcji wobec reżimu autorytarnego brak spójnej i długofalowej strategii Unii Europejskiej wobec Białorusi po zakończeniu się rządów Łukaszenki ogranicza skuteczność działań opozycji demokratycznej. Tymczasem to właśnie Unia pozostaje jedyną realną alternatywą integracyjną dla tego państwa w przyszłości.

Last but not least, na marginesie politycznych i instytucjonalnych rozważań warto zwrócić uwagę na zjawisko, które zdecydowanie przypomina inne formy emigracyjnej działalności w XX w., choć jego dynamika w związku z rozwojem technologii przybiera zdecydowanie inną formę. Mowa oczywiście o współczesnym białoruskim rynku medialnym i wydawniczym, który nieskrępowanie rozwija się w państwach zachodnich⁶⁶. Istota tego zjawiska polega na podtrzymywaniu prodemokratycznych postaw opozycji emigracyjnej, zapewnianiu obywatelom Białorusi dostępu do niezależnych informacji oraz kształtowaniu tożsamości kulturowej na przymusowej emigracji. Sam kształt tego przedsięwzięcia wpisuje się w historyczny ciąg białoruskich inicjatyw wydawniczych i medialnych poza granicami kraju od XX w. Współczesny wymiar tego procesu, gwałtownie nasilony po wydarzeniach 2020 r. i brutalnym stłumieniu protestów przeciwko reżimowi Łukaszenki, bazuje na masowej emigracji dziennikarzy, pisarzy i wydawców, czego konsekwencją stała się samoorganizacja różnych redakcji i instytucji medialnych działających głównie w Polsce, Litwie, Czechach i innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej⁶⁷. Pierwszoplanowym medium jest w tym zakresie Bielsat, czyli największa niezależna telewizja białoruskojęzyczna, wspierana przez stronę polską. Ponadto warto wyróżnić: nadające z Warszawy Europejskie Radio dla Białorusi (Euroradio), redakcję „Zierkało” (kontynuującą działalność zablokowanego „Tut”), kanał informacyjny „Nexta” działający głównie na platformie „Telegram” i odgrywający kluczową rolę w dokumentowaniu protestów oraz represji w 2020 r., a także redakcję białoruskiego oddziału Radia Wolna Europa / Radia Swoboda z siedzibą w Pradze, ale funkcjonującą również w Wilnie i Warszawie⁶⁸. Równolegle rozwijają się struktury wydawnicze i arty-

66 S. S. Bodrunova, *Social Media and Political Dissent in Russia and Belarus: An Introduction to the Special Issue*, „Social Media + Society” 2021, vol. 7, issue 4, s. 1–14.

67 O. Onuch, G. Sasse, *The Belarus...*, s. 1–6.

68 *Belarus in Exile. M. Pendzivil Interviews Pavel Latushka, Deputy Head of the United Transitional Cabinet of Belarus*, „The National Anti-Crisis Management” [online],

styczne, jak wydawnictwo Łohwinau (Логвінаў), które po przymusowym zamknięciu w Mińsku kontynuuje działalność w Wilnie i Warszawie. Ponadto warto podkreślić, że oprócz wspomnianego Domu Białoruskiego w Warszawie na emigracji funkcjonują inicjatywa Art., skupiająca młodych twórców i aktywistów w sferze sztuki niezależnej, a także liczne oddolne inicjatywy literackie i translatorskie oraz fundacje demokratyczne, które przy wsparciu Polski i UE publikują m.in. współczesną poezję, eseistykę, wspomnienia represjonowanych i klasykę emigracyjnej literatury białoruskiej. W warunkach niemal całkowitego braku wolnych mediów w kraju struktury te przejmują funkcje informacyjne, edukacyjne, kulturotwórcze oraz dokumentacyjne, kontynuując tradycję białoruskich wydawnictw emigracyjnych z XX w.⁶⁹ Nawiązują tym samym do fundamentalnej roli, jaką dla innych emigracji środkowoeuropejskich przed 1989 r. odgrywały środowiska medialne i kulturalne działające m.in. w Londynie, Paryżu, Nowym Jorku czy Monachium. Współcześnie jednak białoruski rynek medialny adaptuje się do realiów cyfrowych mediów XXI w., co czyni z nich nie tylko świadectwo społecznej i kulturowej odporności, lecz także nośnik alternatywnego porządku informacyjnego, który ma potencjał większego oddziaływania na różne pokolenia Białorusinów.

Zakończenie

Analiza przypadku białoruskich władz emigracyjnych po 2020 r. pokazuje, że współczesne rządy na uchodźstwie funkcjonują w znacząco odmiennych warunkach niż ich odpowiedniki w XX w. Choć nadal opierają się na tradycyjnych mechanizmach, jak mobilizacja diaspory, działania komunikacyjne czy budowanie legitymacji poprzez uznanie międzynarodowe, to ich skuteczność uzależniona jest dziś w znacznie większym stopniu od elastyczności organizacyjnej, dostępności narzędzi cyfrowych oraz zdolności do reagowania na dynamiczne zmiany polityczne i społeczne. Przykład trzech najważniejszych struktur białoruskiego uchodźstwa pokazuje, że współczesne rządy emigracyjne mogą pełnić istotną rolę nie tylko w aspekcie

14 VI 2024 [dostęp: 22 VII 2025]: <<https://www.belarus-nau.org/en/post/belarus-in-exile>>; M. Jaroszewicz, M. Lesińska, K. Homel, *The Rise...*, s. 42–44.

69 A. Pendse, T. Rakityanskaya, *Archiving Belarus Political Protests: 2020–2021*, „Slavic & East European Information Resources” 2022, vol. 23, No. 2, s. 91–104.

symbolicznym, ale także w operacyjnym, budując instytucje oraz sieci międzynarodowych kontaktów i kształtując narrację polityczną wokół przyszłości kraju. Należy jednak zauważyć, że wewnętrzne rozdrobnienie białoruskiej emigracji politycznej oraz konkurencja między różnymi ośrodkami aspirującymi do reprezentowania narodu stanowi poważne wyzwanie dla spójności działań i ich odbioru na arenie międzynarodowej. Przyszłość białoruskiego jednolitego rządu emigracyjnego będzie więc zależeć nie tylko od determinacji jego liderów i wsparcia diaspory, ale również od zdolności do budowania szerokiej koalicji aktorów i trwałych mechanizmów współpracy z partnerami zagranicznymi. W konkluzji należy stwierdzić, że współczesne białoruskie władze na uchodźstwie łączą w sobie wybrane elementy klasycznego modelu rządu emigracyjnego z XX w. z nowoczesnymi formami mobilizacji politycznej i komunikacji. Choć ich status prawny pozostaje niepewny, a skuteczność – ograniczona, stanowią ważne ogniwo w procesie budowania alternatywnej władzy i utrzymywania ciągłości idei niepodległego państwa białoruskiego.

Bibliografia

- Antonowicz L., *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Lexis Nexis, Warszawa 2015.
- Bedford S., *The 2020 Presidential Election in Belarus: Erosion of Authoritarian Stability and Re-Politicization of Society*, „Nationalities Papers” 2021, vol. 49, No. 5.
- Belarus in Exile. M. Pendzivil Interviews Pavel Latushka, Deputy Head of the United Transitional Cabinet of Belarus*, „The National Anti-Crisis Management” [online], 14 VI 2024 [dostęp: 22 VII 2025]: <<https://www.belarus-nau.org/en/post/belarus-in-exile>>.
- Beyens N., *Rząd holenderski na wygnaniu – ponieważ nie było innego wyboru*, [w:] *Rządy bez ziemi. Struktury władzy na uchodźstwie*, red. R. P. Żurawski vel Grajewski, Wydawnictwo „DiG”, Warszawa 2014.
- Bodrunova S. S., *Social Media and Political Dissent in Russia and Belarus: An Introduction to the Special Issue*, „Social Media + Society” 2021, vol. 7, issue 4.
- Brown M. D., *Stanowisko Foreign Office wobec rządów i komitetów na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii podczas drugiej wojny światowej*, [w:] *Rządy bez ziemi. Struktury władzy na uchodźstwie*, red. R. P. Żurawski vel Grajewski, Wydawnictwo „DiG”, Warszawa 2014.
- Carrier R., *The Regio Esercito in Co-Belligerency, October 1943 – April 1945*, [w:] *Italy and the Second World War. Alternative Perspectives*, vol. 121, ed. E. Sica, R. Carrier, Brill, Leiden 2018 (History of Warfare, 121).
- Copper J. F., *Taiwan. Nation-State or Province?*, Routledge, Abington 2019.

- Crawford J., *The Creation of States in International Law*, Oxford University Press, Oxford 1979.
- Czachor R., *Transformacja systemu politycznego Białorusi w latach 1990–1996*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2014, t. 5, nr 1.
- [Czwarta] IV konwencja haska z dnia 18 października 1907 r. dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej oraz Regulamin praw i zwyczajów wojny lądowej, Dz.U. RP 1927, nr 21, poz. 161.
- De Schaepdrijver S., *Violence and Legitimacy: Occupied Belgium, 1914–1918*, „The Low Countries. Arts and Society in Flanders and the Netherlands” 2014, vol. 22.
- A Dictionary of Law*, ed. J. Law, Oxford University Press, Oxford 2015.
- Douglas N., *The Role of Trust in Belarusian Societal Mobilization (2020–2021)*, „International Journal of Comparative Sociology” 2021, vol. 65, No. 4.
- Dworski M., *Na hiszpańskiej ziemi. Rola i znaczenie misji dyplomatycznej Józefa hr. Potockiego w Madrycie po zakończeniu II wojny światowej – wybrane zagadnienia*, „Polonia inter Gentes” 2020, nr 1.
- Dworski M., *Republic in Exile. Political Life of Polish Emigration in United Kingdom after Second World War*, „Torun International Studies” 2017, No. 1 (10).
- Dyner A. M., *Rok białoruskiego gabinetu przejściowego na uchodźstwie*, „Polski Instytut Spraw Międzynarodowych” [online], 11 IX 2023 [dostęp: 12 V 2025]: <<https://pism.pl/publikacje/rok-bialoruskiego-gabinetu-przejsciowego-na-uchodzstwie>>.
- Ehrlich L., *Prawo międzynarodowe*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958.
- Encyclopedia of Public International Law*, vol. 1, ed. R. Bernhardt, North-Holland, Amsterdam 1981.
- Europe in Exile. European Exile Communities in Britain 1940–45*, ed. M. Conway, J. Gotovitch, Berghahn Books, New York 2001.
- Exile in London. The Experience of Czechoslovakia and the Other Occupied Nations, 1939–1945*, ed. V. Smetana, K. Geaney, Karolinum, Prague 2017.
- Fagen P. W., *Exiles and Citizens. Spanish Republicans in Mexico*, University of Texas Press, Austin 1973.
- Fedorowicz K., *Demograficzne problemy Białorusi*, Instytut Europy Środkowej, Lublin, 14 II 2025 (Komentarze IEŚ, 1290 (30/2025)).
- Fedozzi P., *La situation juridique et internationale du Monténégro*, „Journal du droit international” 1922, n° 49.
- Gawinecka-Woźniak M., *Organizacja i funkcjonowanie rządu norweskiego na emigracji w Londynie w latach 1940–1945*, [w:] *Rządy bez ziemi. Struktury władzy na uchodźstwie*, red. R. P. Żurawski vel Grajewski, Wydawnictwo „DiG”, Warszawa 2014.
- Gmurczyk-Wrońska M., *Polska, niepotrzebny aliant Francji? (Francja wobec Polski w latach 1938–1944)*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2003.
- Gotowiecki P., *Restitutio ad integrum – prawno-polityczna doktryna ośrodka legalistycznego polskiej emigracji politycznej na Zachodzie (1945–1990)*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2016, t. 15, z. 1.

- Government-in-Exile*, [w:] *A Dictionary of Law*, ed. J. Law, Oxford University Press, Oxford 2015.
- Historia dyplomacji polskiej 1939–1945*, t. 5, red. W. Michowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Hułas M., *Goście czy intruzy? Rząd polski na uchodźstwie, wrzesień 1939 – lipiec 1943*, Instytut Historii PAN, Warszawa 1996.
- Italy and the Second World War. Alternative Perspectives*, vol. 121, ed. E. Sica, R. Carrier, Brill, Leiden 2018 (History of Warfare, 121).
- Iwanow T., *Kształtowanie polityki integracyjnej wobec imigrantów z Białorusi oraz potencjał ich zaangażowania społeczno-politycznego na przykładzie Wrocławia*, „Sprawy Międzynarodowe” 2021, t. 74, nr 2: <<https://doi.org/10.35757/SM.2021.74.2.05>> [dostęp: 20 V 2025].
- Jackson J., *France. The Dark Years, 1940–1944*, Oxford University Press, Oxford 2001.
- Jaroszewicz M., Lesińska M., Homel K., *The Rise of a New Transnational Political Nation: The Belarusian Diaspora and Its Leaders after the 2020 Protests*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2022, R. 20, z. 1.
- Joly D., *Odyssean and Rubicon Refugees: Toward a Typology of Refugees in the Land of Exile*, „International Migration” 2002, vol. 40.
- Kalshoven F., *War, Laws of*, [w:] *Encyclopedia of Public International Law*, vol. 1, ed. R. Bernhardt, North-Holland, Amsterdam 1981.
- Kłysiński K., *Białoruś: utworzenie gabinetu tymczasowego Cichanouskiej*, „Ośrodek Studiów Wschodnich” [online], 10 VIII 2022 [dostęp: 20 V 2025]: <<https://www.oswwaw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-08-10/bialorus-utworzenie-gabinetu-tymczasowego-cichanouskiej>>.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 r.*, Dz.U. 1935, nr 30, poz. 227.
- Kornbluh P., *The Pinochet File. A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability*, New Press, New York 2004.
- Kulakevich T., *The Politicization of the Belarusian Diaspora*, „Eurozine” [online], 22 IV 2022 [dostęp: 23 VII 2025]: <<https://www.eurozine.com/the-politicization-of-the-belarusian-diaspora/>>.
- Leich J. F., *Great Expectations: The National Councils in Exile 1950–1960*, „The Polish Review” 1990, vol. 35, No. 3/4.
- Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, vol. 4, Oxford University Press, Amsterdam 1982.
- Obsada osobowa polskich placówek dyplomatycznych za granicą (1939–1945)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej 1939–1945*, t. 5, red. W. Michowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Onuch O., Sasse G., *The Belarus Crisis: People, Protest, and Political Dispositions*, „Post-Soviet Affairs” 2022, vol. 38, No. 1–2.
- Oppenheimer F. E., *Governments and Authorities in Exile*, „American Journal of International Law” 1942, vol. 4, issue 36.

- Pendse A., Rakityanskaya T., *Archiving Belarus Political Protests: 2020–2021*, „Slavic & East European Information Resources” 2022, vol. 23, No. 2.
- Pula J. S., *Advancing Poland in Exile: World War II Intellectuals in North America*, „Polonia inter Gentes” 2023, nr 4.
- The Reality of International Law. Essays in Honour of Ian Brownlie*, ed. G. Goodwin-Gill, S. Talmon, Oxford University Press, Oxford 1999.
- Römer S., *The Tibetan Government-in-Exile. Politics at Large*, Routledge, Abingdon 2008.
- Sawani Y., Pack J., *Libyan Constitutionality and Sovereignty Post-Qadhafi: The Islamist, Regionalist, and Amazigh Challenges*, „The Journal of North African Studies” 2013, vol. 18, No. 4.
- Shadurski V., *Międzynarodowa działalność Demokratycznej Białorusi w czasie kryzysu legitymizacji reżimu autorytarnego (2020–2023)*, „Wschodnioznawstwo” 2023, t. 17.
- Stone D., Douglas E., *Advance Diaspora Diplomacy in a Networked World*, „International Journal of Cultural Policy” 2018, vol. 24, No. 6.
- Szczepański W., *Emigracyjne władze Królestwa Czarnogóry w latach 1916–1922*, [w:] *Rządy bez ziemi. Struktury władzy na uchodźstwie*, red. R. P. Żurawski vel Grajewski, Wydawnictwo „DiG”, Warszawa 2014.
- Tabori P., *The Anatomy of Exile: A Semantic and Historical Study*, Harrap, London 1972.
- Talmon S., *Recognition of Governments in International Law*, Oxford University Press, Oxford 1998.
- Talmon S., *Who Is a Legitimate Government in Exile? Towards Normative Criteria for Governmental Legitimacy in International Law*, [w:] *The Reality of International Law. Essays in Honour of Ian Brownlie*, ed. G. Goodwin-Gill, S. Talmon, Oxford University Press, Oxford 1999.
- Tiroch K., *Governments in Exile*, [w:] *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, vol. 4, Oxford University Press, Oxford 2011.
- Ułasiuk Y., *Migration of the Intellectual Elite from Belarus: Socio-Political Causes and Consequences*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2023, z. 72.
- Valle J. M. del, *Las instituciones de la República española en exilio*, Ruedo ibérico, Paris 1976.
- Vasanthakumar A., *Exile Political Representation*, „Journal of Political Philosophy” 2016, vol. 24, No. 3.
- Wackenhut A. F., Orjuela C., *Engaging the Next Generation: Authoritarian Regimes and Their Young Diaspora*, „European Political Science” 2023, vol. 22, No. 1.
- Wandycz P., *The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*, 2nd ed., Routledge, Abington 2001.
- Whitaker P. M., *The Revolutions of „Portuguese” Africa*, „The Journal of Modern African Studies” 1970, vol. 8, No. 1.
- Zenderowski R., Krycki M., *Dyplomacja publiczna diaspor. Przyczynek do rozważań*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” 2014, nr 9.